

Tysklands förening: nationen och dess symbolik

HANNES SAARINEN

När de båda tyska staterna förenades natten mellan den 2 och 3 oktober 1990 hölls den officiella huvudfesten i Berlins på 1890-talet byggda riksdagshus. Valet kunde tolkas som en anknytning till den av Bismarck förenade nationalstaten och dess huvudstad. Å andra sidan kunde man inte ha funnit en lämpligare symbol för den tyska demokratins törnbeströdda stig. År 1918 proklamerade socialdemokraten Philip Scheidemann den tyska republiken från riksdagshusets fönster. Husets brand år 1933 var en fanfar för inledningen på den nationalsocialistiska diktaturen.

Det trots allt viktigaste motivet för att samlas i den tidigare Reichstag var Berlins öde efter andra världskriget och stadens symbolfunktion: Det delade Berlin var den enda plats dit tyskarna "verkligen kommer från Tysklands båda delar och ändå är ett", som förbundsresident Richard von Weizsäcker betonat i ett annat sammanhang.¹ Strax bakom riksdagshuset löpte den mur som delat staden och indirekt Tyskland. Här stötte de två samhällssystem som delat Europa mot varandra på det allra mest iögonenfallande sättet. Å andra sidan hade just öppnandet av muren den 9 november 1989 möjliggjort Tysklands förening, ty denna händelse innebar, som man snart insåg, slutet på staten DDR.

Eftersom det noga taget inte var fråga om att två stater smälte samman, utan om att DDR anslöt sig till Förbundsrepubliken Tyskland, kunde föreningsceremonin väl ha ordnats också i Bonn. Men detta skulle för det första ha underblåst den polemik, som även i övrigt stämplade Bonn som den plats där "DDR:s Anschluss" genomfördes.² För det andra kunde Bonn inte erbjuda någon betydelseskapande symbolik med tanke på den samnationella dimensionen. Staden ägde inte ens en byggnad som visuellt skulle ha kunnat representera Förbundsrepubliken – den silo, "Langer Eugen" där riksdagsmännen höll till gjorde det åtminstone inte och förbundsdagens temporära sammanträdeslokal var stadens tidigare vattenverk. Just detta, avsaknaden av all "Pomp der Staatsmacht", har å andra sidan betraktats som något positivt. Förbunds-

¹ Richard von Weizsäckers tal i Nikolaikirche i Berlin i juni 1990, *Süddeutsche Zeitung* 30.6./1.7.1990.

² Så t.ex. *Die tageszeitung* 25.3.1991.

Det kungliga slottet i Berlin från början av 1700-talet, slottsbron med statyerna är från början av följande århundrade. Till höger på bilden en del av det monument som i slutet av 1800-talet restes till Vilhelm I:s ära. Fotografiet är från år 1903.

republikens anspråkslösa regeringsstad har också betecknats som en metafor för den civila demokratin.³

I monumentalarkitekturen och stadsplanen i Berlin, den gamla rikshuvudstaden och de preussiska kungarnas residens, finns däremot fortfarande spår av de båda historiska skedenas statsrepresentativitet, även om Sozialistische Einheitspartei Deutschlands (SED), det tidigare statsbärande partiet i DDR med avsikt jämnade det krigsskadade kungliga slottet med marken. Senare fylldes DDR:s huvudstad med byggnader som avspeglade arbetarnas och böndernas makt, men också en teknologisk optimism. "Palast der Republik", den byggnadssymbol för den so-

³ Visserligen planerade man och hade delvis redan inlett helt avgörande förändringar i riktning mot en mera imponant representativitet när föreningen överraskande blev aktuell.

cialistiska staten som under Honeckers tid restes på kungliga slottets plats, hotas i sin tur numera av rivning. På en del håll har man t.o.m. på allvar talat för en rekonstruering av det tidigare barockpalatset.

I Öst-Berlin hade man på 1950-talet också avlägsnat många personmonument från preussisk och kejsartid. Nationalstatsarkitekten Bismarcks monument besparades detta öde eftersom det låg i väst. SED förstörde det mäktiga nationalmonumentet över Wilhelm I "den Store", men Fredrik den Stores, också som konstverk värdefulla ryttarstaty kunde när den värsta antipreussiska agitationen lagt sig, på 1980-talet återställas till sin plats på Unter den Linden. Detta har senare övertolkats som ett återupväckande av Preussen, även om det endast var fråga om ökad självsäkerhet på historiens område. I dessa dagar har åter det största socialistiska personmonumentet i Berlin, Lenins staty, i sin tur fått stryka på foten. Den har inte förstörts, utan endast monterats ned i sina granitbeständsdelar och lagrats. Också i detta avseende har Bonn en totalt opatetisk historia efter 1949. Där har man rest endast ett minnesmärke över en politiker, nämligen ett brons huvud av Adenauer.

Berlin var och är redan i sig själv en symbol för Tysklands nyaste historia, om också inte alltid och enbart vad Förbundsrepublikens inrikesminister Wolfgang Schäuble betonade i förbundsdagens maratondebatt i huvudstadsfrågan i juni 1990: "en symbol för enhet och frihet, demokrati och rättsstatlighet".⁴

Willy Brandt hade något tidigare polemiskt frågat om Förbundsrepubliken överhuvudtaget hade kunnat uppstå om Väst-Berlin inte skulle ha hållit stånd under Stalins blockad åren 1948-1949.⁵ I vilket fall som helst var Väst-Berlins existens mitt i öststaten, i synnerhet sedan Förbundsrepubliken bekvämat sig att erkänna DDR:s statlighet, det enda konkreta tecknet för världen på att den tyska frågan fortfarande väntade på en lösning. I Väst-Tyskland fäste man dock allt mindre uppmärksamhet vid detta, kanske också därför att Väst-Berlins ställning i och för sig var tryggad genom fyrmaktsfördraget.⁶

Öst-Berlin, eller "Berlin Hauptstadt der DDR" som den officiella termen lydde, åtnjöt inte så stor uppskattning bland medborgarna som SED alltid lät förstå, beroende på att den centralistiska staten koncentrerade en oproportionerligt stor del av sina resurser till huvudstaden på

⁴ *Die Hauptstadtdebatte. Der Stenographische Bericht des Bundestages* herausgegeben und kommentiert von Helmut Herles (Bonn/Berlin 1991), s. 30.

⁵ Willy Brandt, 'Appell für Berlin. Über die politische und seelische Einheit des Landes', *Frankfurter Allgemeine Zeitung (FAZ)* 8.5.1991.

⁶ Det är också belysande, att alla de politologer och publicister i väst som förordade en fortsatt tysk tvåstatlighet som ett bättre alternativ inte fäste någon uppmärksamhet vid Väst-Berlin, staden hade blivit ett slags quantité négligeable. Se t.ex. Manfred Hättich, *Deutschland: eine zu späte Nation* (Neuwied 1990), s. 122-127.

provinsens bekostnad. I SED:s terminologi symboliserade den stad som kallades Västberlin (alltid hopskrivet) "en relik från det kalla kriget" och en förpost för västs påstådda aggressivitet. Med stolthet noterades i alla publikationer rörande DDR:s huvudstad, att det "riktiga" Berlin av Världsfredsrådet tilldelats värdighetenfredsstad. Murbyggaren SED såg inte någon motsättning i detta, tvärtom.

Berlin eller Bonn

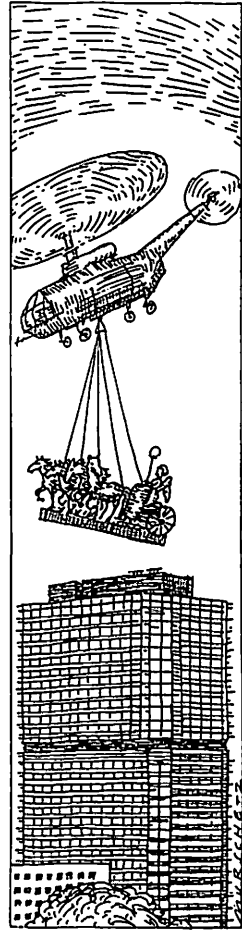
Med tanke på alla de ekonomiska och juridiska problem som föreningen förde med sig, i första hand sysselsättningsfrågan, bostadssituationen, miljöskadorna och nedmonteringen av Stasi-strukturerna, har man sett det som överraskande och direkt förkastligt, att huvudstadsfrågan, m.a.o. argumenteringen för Bonn eller Berlin, i offentligheten blåstes upp till så enorma dimensioner. Orsaken till den hetsiga debatten låg i en oklar formulering i föreningsfördraget. Där fastslogs – efter krav närmast av DDR:s sista regering⁷ – att Berlin var Tysklands huvudstad, men staden tilldelades inga reella funktioner. Speciellt Bajerns CSU genomdrev en kompromissformulering som fastslog att det samtyska parlamentet senare skulle bestämma var regeringen och parlamentet skulle verka. Inte bara Väst-Berlins överborgmästare Walter Momper och hans efterträdare Eberhard Dieppen karakteriserade föreningsfördragets bestämmelse som en "Etikettenschwindel". När debatten hettade till fick de flankstöd också av de dominerande tyska tidningarna, t.o.m. av *Süddeutsche Zeitung* i München, som polemiserade mot att man svek givna löften, löften som getts Berlin under fyrtio års tid.⁸

Det starkaste argumentet för Berlin var på sätt och vis legalistiskt: staden hade inte heller efter andra världskriget någonsin upphört att vara Tysklands huvudstad, inte år 1945 och inte efter år 1949. Det organ som använde den högsta makten i det ockuperade Tyskland, de allierades kontrollråd, hade ju placerats i den tidigare Reichshauptstadt. Sovjetunionen hade mest energiskt talat för att Berlin skulle vara tysk huvudstad också efter kriget. Trots det hade de västallierade, som helst hade hållit sig väster om Elbe,⁹ accepterat att bli ockupationsmakter i ett Stor-Berlin som utgjorde ett separat område mitt i sovjetzonen, så som de och Sovjetunionen preliminärt hade kommit överens om redan hösten 1944.

⁷ Så Lothar de Maizière i en radio-intervju 24.6.1990, FAZ 25.6.1990.

⁸ Jürgen Busches ledare 'Natürlich Berlin' och 'Was Berlin versprochen ist', *Süddeutsche Zeitung* 21.1 och 27/28.4.1991. En bok pro Bonn. Alois Rummel (red.), *Bonn. Sinnbild deutscher Demokratie* (Bonn 1990).

⁹ Se Reiner Pommer, *Von Berlin nach Berlin. Die Alliierten, die Deutschen und die Hauptstadtfrage nach 1945* (Köln/Wien 1989).

Under diskussionerna om huvudstadsfrågan framfördes också detta kompromissförslag: fyrspannet från Brandenburger Tor placeras på taket till riksdagsmännens kontorsbyggnad i Bonn.

I efterskott kan man teoretisera om hur den 1949 grundade Tyska demokratiska republiken hade besparats många politiska besvärligheter om den valt Dresden eller Leipzig som huvudstad. En sådan lösning kunde dock överhuvudtaget inte komma i fråga, eftersom man genom valet av Berlin uttryckligen ville föra fram anspråk på att representera Tyskland i dess helhet. Därför nämndes Berlin uttryckligen som DDR:s huvudstad i 1949 års grundlag,¹⁰ ett konstaterande som varken kejsartidens eller Weimar-konstitutionen betraktade som behövligt.

¹⁰ Denna konstaterande sats har kvarstått oförändrad i DDR:s samtliga grundlagar,

I det västliga tyska statsprovisoriet hade Förbundsrepublikens i Bonn sammanträdande parlament med sikte på den eftersträfvade enheten lika så år 1949 avgett en bindande avsiktsförklaring rörande Berlin: "Er [förbundsdagen] erklärt feierlich vor aller Welt, dass nach dem Willen des deutschen Volkes Gross-Berlin Bestandteil der Bundesrepublik Deutschland und ihre Hauptstadt sein soll."¹¹ De jure hörde det delade Berlins västliga sektorer visserligen inte alls till Förbundsrepubliken Tyskland (liksom enligt den västliga tolkningen inte heller Öst-Berlin till DDR). De västallierade, som behöll den högsta makten, accepterade dock att en del av Förbundsrepublikens ämbetsverk placerades i Berlin och även att förbundsrepubliken valdes i Berlin – senast år 1969, då valet accompagnerades av massiva sovjetiska protester.

Även om Bonn var ett provisorium, började staden speciellt efter muren stabilisera sig som Förbundsrepublikens regeringsstad. Någon egentlig huvudstad i ordets vidaste bemärkelse blev Bonn aldrig och Väst-Tyskland hade inget behov av en sådan: Düsseldorf, Hamburg, München, förbundsbankens säte Frankfurt och inte minst Väst-Berlin ersatte bristen, men trots allt endast delvis. Många som i likhet med Carlo Schmid anklagade Förbundsrepublikens intellektuella liv för stagnation, erinrade sig vilket oerhört innovativt teater-, musik-, film- och konstcentrum Berlin var på 1920-talet. Gottfried Benn ansåg, att "Westdeutschland geht kulturell daran zugrunde, dass es Berlin nicht mehr gibt" och Erich Kästner konstaterade elakt att Bonn symboliserade Väst-Tysklands "motoriserade Biedermeier".

God och ond historia

I huvudstadskonflikten år 1991 fick historien än en gång tjänstgöra som moraliskt slagfält. Den ena staden hade ett "gott", den andra ett "ont" förflutet. Varningarna mot Berlin påstod att historien skulle upprepa sig, om Tyskland än en gång skulle ha en "alltuppslukande" megalopolis som huvudstad. Den kände historieforskaren och publicisten Michael Stürmer drog slutsatsen, att en sådan huvudstad uttryckligen väckte fruktan.¹²

Det lilla och sympatiska Bonn vid Rhen framstod i ett förklarat ljus som en symbol för Förbundsrepubliken Tysklands framgångsrika demokrati och federalism och även som en garant för dess fortlevnad. Förenklat: det lilla Bonn stod för demokratins mänsklighet, Berlin för ond maktpolitik. På detta sätt återkom också temat provins kontra cent-

även om man senare snarast velat betona, att Berlin hör till DDR och därmed indirekt, att staden "Westberlin" är utland och fortfarande ockuperat område.

¹¹ Udo Wetzel, *Berlin und die deutsche Frage* (Köln 1985), s. 119.

¹² Michael Stürmer, 'Bonn oder Berlin', *FAZ-Magazin* 418.5.1991.

rum, ett gammalt Berlin-fientligt tema från kejsartiden, i diskussionen med positiva eller negativa övertoner. Betonandet av Bonns anspråkslöshet var så tillvida vilseledande, att två stora maktcentra, Köln och Düsseldorf, ligger i dess omedelbara närhet. Nordrhein-Westfalens premiärminister Johannes Rau tog också kraftigt ställning för att huvudstaden skulle förbli i delstaten.

Motståndarna gjorde Berlin till sinnebilden för preussisk militarism, kejsarligt övermod, Hitlers och SED:s diktatur. I detta sammanhang kan man förundra sig över varför dagens positiva bild av München inte längre påverkas av att staden, och ingalunda 1920-talets röda Berlin, var "Hauptstadt der Bewegung". Naturligtvis var Berlin av år 1991 också alltför röd och grön, dess sociala problem alltför uppenbara. Detta illustreras av ett yttrande som blev bevingat: Kreuzberg skulle inte få regera Förbundsrepubliken.

Indirekt lät man östtyskarna förstå, att det var deras fel, att DDR uppstått just i det området, alldeles som om Förbundsrepublikens födelse skulle ha skett av sig själv och av självständig fri vilja. Därmed fick Preussen och Berlin betala räkningen för vad som i själva verket borde skriva på hela Tysklands ansvarskonto.

Med Preussen i tankarna grep Fritz Fischer till pennan och skrev direkt passionerat mot Berlin. Berlin som säte för förbundsregeringen vore "ein Verrat an den Grundlagen unseres Staates, der 1949 gegründeten Bundesrepublik Deutschland". Enligt hans mening skulle man ute i världen uppfatta ett avstående från Bonn som att Förbundsrepubliken förkastade sin orientering mot Västeuropa och Amerika. Han glömde inte heller att nämna att Tysklands äldsta kulturlandskap och centrum för dess ekonomi idag låg vid Rhen, medan Brandenburg däremot var ett koloniserat land och urbilden för agrar stagnation och fattigdom. Med förbigående av alla Preussens humanistiska och toleranta traditioner samt Väst-Berlins roll åren 1949-1989 fastslog Fischer: "Es ist ausgeschlossen; dass die Traditionen dieses Rest-Preussens das politische Klima der Bundesrepublik bestimmen sollten."¹³

I verkligheten är det ingalunda fråga om att Preussen håller på att återuppstå, det finns helt enkelt inte längre. Det kom till synes då man sommaren 1991 i offentligheten väckte en enorm uppståndelse om ceremonierna kring återflyttningen av Fredrik den Stores jordiska kvarlevor till Potsdam. Efteråt märkte man att det hade varit mycket uppståndelse i onödan.

Förbundsdagens beslut den 20 juni 1990 att återinsätta Berlin som tysk huvud- och regeringsstad slog en bro mellan Öst- och Väst-Tyskland.¹⁴ Man har antagit, att avgörandet inte så mycket påverkades av

¹³ Fritz Fischer, 'Rückkehr nach Preussen?', *Die Zeit* 14/1991, s. 4.

¹⁴ Beslutet var klart, även om det tillkom med knapp majoritet (338 pro Berlin, 320 pro Bonn). Kompromissförslagen, att parlamentet skulle placeras i Berlin, regeringen i

historiska argument – de riktades ju för det mesta mot Berlin – utan framtidsperspektiven. Grälet om kostnaderna för flyttningen av huvudstaden höll på att begrava andra frågor. *Die Welt*, den enda rikstidning som utkommer i Bonn, klandrade politikerna ännu dagen för omröstningen: "Vor lauter Geschäftsmässigkeit" insåg förbundsdagen inte att det gällde en fråga av nationell rang.¹⁵

Avgörandet var en gottgörelse för den östtyska minoriteten och, har man antagit, på detta sätt psykologiskt viktigt. Östtyskarna har på alla levnadsområden ställts inför förändringar; utan undantag har de hittills blivit tvungna att anpassa sig till att alla verksamhetsmodeller, stadganden och regler kommit från väst. En förflyttning av förbundsparlamentet, regeringen och en talrik tjänstemannakår till Berlin vore – ifall den verkligen blir av – en radikal förändring som också berör det västtyska samhället. I Berlin skulle man stå ansikte mot ansikte med Tysklands alla problem. Bonn var, som *New York Times* skrev, endast "en eskapistisk lekby".

Med avgörandet anknöt man emellertid också till den nationalstat som uppstod under det förra seklet. Så uppfattades saken utanför landet. I Berlin, påminde *Le Monde*, återvänder tyskarna till sin historia, "till hela sin historia med dess stora ögonblick (grandeurs) och dess brott".¹⁶ Visserligen innebar detta åter en gång att man förkortade tyskarnas "hela" historia med minst ett halvt millenium under vilket Berlin knappast hade någon som helst betydelse för Tyskland.

Också i Tyskland har man betonat, att en "gesamtdeutsche Identität" inte kan var historielös, varken med tanke på det förflutna eller med tanke på framtiden. Därmed talar argumentet, att också föreningen behöver en symbol, för Berlin, med andra ord ville man se valet av Berlin uttryckligen som en symbolisk handling, som i framtiden kunde tolkas som föreningshistoria.¹⁷

Bonn, hade förkastats redan på förmiddagen. En folkomröstning kom heller inte i fråga. Fördelningen mellan Bonn och Berlin följde inte partigränserna, utan löpte genom CDU och SPD. Majoriteten i de två största partierna hade dock velat stanna i Bonn. Endast bland liberalerna, det östtyska PDS och Bündnis 90/Grüne röstade nästan alla representanter för Berlin.

Enligt en opinionsundersökning stödde 71% av östtyskarna i månadsskiftet april-maj Berlin som huvudstad mot endast 39% av västtyskarna. Bonn stöddes av 40% av västtyskarna och endast 13% av östtyskarna. Intressant är att 87% av östtyskarna i samma undersökning uppgav, att de kände sig som "andra klassens medborgare" i Förbundsrepubliken. *Der Spiegel* 20/1991, s. 73.

¹⁵ *Die Welt* 20.6.1991.

¹⁶ 'Retour á l'histoire', *Le Monde* 22.6.1991.

¹⁷ Så Patrick Bahners, 'Streit der Symbole. Schreibt die Geschichte den Deutschen ihre Hauptstadt vor?', *FAZ* 16.2.1990.

Vad gäller avgörandets europeiska dimension har Berlins förespråkare i många sammanhang betonat, att Tysklands traditionella förmedlarroll mellan öst och väst i Europa skulle komma bättre till sin rätt från ett centrum närmare östgränsen. I verkligheten ligger Berlin mera centralt i Europa än Bonn nära västgränsen.¹⁸

Nationen som inte skulle få finnas

Huvudstadskonflikten var inte ett uttryck för ett betonat och kontinuerligt nationalstatsmedvetande, tvärtom, om ett sådant hade funnits, hade Berlins ställning som huvudstad varit en självklarhet. Ett nationellt tänkande, nationalmedvetande och i anslutning till dessa en strävan att återställa nationalstaten har manifesterat sig mycket svagt under de senaste decennierna i båda de tyska staterna. I denna fråga har det visserligen rått en intressant asynkroni. I sina resolutioner har Förbundsrepublikens regeringar ständigt hållit fast vid uppfattningen om en enhetlig nation och vid återföreningsmålsättningen, men man kunde eller ville ändå inte göra mycket för saken. Detta har klandrats som Förbundsrepublikens "Lebenslüge". Småningom började en allt större del av Väst-Tysklands befolkning uppfatta DDR som utland.¹⁹ I DDR, där statsmakten efter 1972 så strikt och uttryckligt som möjligt framhävde att Förbundsrepubliken var ett främmande land, hade befolkningen där emot ett mycket närmare illusoriskt förhållande till det andra Tyskland – inte minst genom televisionens och radions förmedling – även om det var ouppnåeligt på grund av den stängda gränsen.

Nationalismen i Tyskland åren 1933–1945 fördes in extremum och detta fick många västtyska historiker i den yngre generationen att från 1970-talet framåt hävda, att nationalstaten hade varit en felaktig konstruktion från första början, en olycka för hela Europa. Tysklands delning och förlusten av de östliga områdena var priset för denna väg. Lärdomen var att man inte kunde återställa den nationalstat man förlorat genom ett självförvällat krig. Den diskussion som år 1984 uppstod om huruvida den tyska frågan ännu var öppen, fick sålunda Wilfried Loth att varna för "Träume vom Deutschen Reich" och för de faror som en återförening skulle innebära för balansen och freden i Europa. Sociologen Nicolaus Sombart avslöjade för sin del Bismarcks nationalstat som "det tyska folkets livslögn".²⁰ Den för sina tillspetsade

¹⁸ Bland historikerna drevs denna uppfattning bl.a. av Christian Meier, 'Die west-östliche Metropole', *Die Zeit* 33/1990, s. 37.

¹⁹ T.ex. FAZ konstaterade 3.4.1984 under rubriken "Eine Schande", att nästan hälften av skoleleverna i Väst-Tyskland föreställde sig DDR som utland.

²⁰ Wilfried Loth, 'Träume vom Deutschen Reich' och Nicolaus Sombart, 'Kein Nationalstaat', *Die Zeit* 42/1984, s. 73–78.

ställningstaganden kände socialdemokraten Peter Glotz skrev år 1988, att man måste bekämpa nationalismen, som "förödande rasat i Centraleuropa", överallt där den förekom.²¹

När DDR öppnade sina gränser hösten 1989 och när en tysk återförening först började skymta som en teoretisk möjlighet, påminde Gordon Craig, som i sin forskning spårat Tysklands Sonderweg, med allvar, att man inte fick glömma den tyska nationalstatens tunga historia och de traumata den åstadkommit utomlands. Enligt honom vore två Tyskland och ett reformerat DDR t.o.m. en bättre lösning på kort sikt.²² Och när föreningen var ett nästan säkert faktum gav historikern Immanuel Geiss i Bremen pedagogiska råd: tyskarna fick inte "ihre glückliche Vereinigung nationalstaatlich verstehen und handhaben". I utländska presskommentarer hade man, med slagord som Stortyskland och fjärde riket, framfört projiceringar om att den förkrigstida tyska nationalstaten skulle komma tillbaka. Extrem nationalism och nationalkänsla buntades på detta sätt för Tysklands del ihop utan att man granskade, om de längre ens existerade i samma mening som för ett halvt sekel sedan. Allt fortfarande ansåg man alltså att försöken att förena stat och nation (Deckungsgleichheit) eventuellt kunde leda till ett förödande makttänkande. På motsvarande sätt påminde Ulrich Greiner i *Die Zeit* om att den tyska nationen och den tyska nationalstaten aldrig varit identiska, men att strävanden att göra dem identiska hade haft förödande följder.²³ Däremot förnekade inte heller Geiss att nationen existerade, den skulle bara – vilket i själva verket alltid varit Förbundsrepublikens politiska credo – vara "demokratisch nach innen, europäisch nach aussen".²⁴

Det fanns förvisso också andra uppfattningar. Särskilt Thomas Nipperdey har alltid energiskt motsatt sig tesen, att 30.1.1933 och 8.5.1945 skulle vara en följd av den 18 januari 1871. Påståendet att det inte efter Hitler längre skulle få finnas en tysk nationalstat betecknade han som "die schlechte Theologie eines selbsterfundenen Gottesurteils". Han uttalade sig också klart för ett nationalmedvetande, vilket han betraktade som självklart och normalt. Han trodde inte att man skulle kunna övervinna nationalismen genom att krampaktigt vägra acceptera sin egen nationalitet och frågade polemiskt om "grundlagspatrioterna"

²¹ *Die Zeit* 49/1988, s. 59.

²² Intervju med Gordon A. Craig i *Der Spiegel* 46/1989, s. 183–187.

²³ Ulrich Greiner, 'Das Phantom der Nation', *Die Zeit* 12/1990, s. 67. Jfr även den debatt om nationen och tyskarnas inställning till kriget i Persiska viken, som uppstod efter Peter Glotz' artikel 'Wider den Feuilleton-Nationalismus', *Die Zeit* 17–19, 20 och 22/1991.

²⁴ Immanuel Geiss, 'Die Deutschen zwischen Teilung und Einheit. Historische Perspektiven und Probleme', *Universitas* 6/1991, s. 577, 585.

var bättre människor än "Einig-Vaterland"-patrioterna. Nipperdey ansåg att det i dagens läge är omöjligt att, som på 1700-talet, dra sig tillbaka in i en opolitisk kulturnation.²⁵

Nationell återförening?

Var det en samhörighetskänsla som nation som ledde till de båda tyska staternas förening? För att besvara frågan borde man först göra klart för sig vilken betydelse nationen ännu hade för tyskarna och för det andra om de fortfarande uppfattade sig som medlemmar av samma nation. Nationen håller otvivelaktigt på att återkomma i östra Europa, liksom även i Tyskland, men i det tyska fallet utgjorde ett nationellt tänkande eller en nationell politik ingalunda de viktigaste impulserna för föreningen. T.o.m. sådana Tysklandskännare som Fritz Stern, som inte kunde undgå att känna fruktan för att det förenade Tyskland kunde bli en maktfaktor inom den europeiska gemenskapen, ansåg trots allt att föreningen inte var ett resultat av en pånyttfödd tysk nationalism. Föreningen blev helt enkelt möjlig genom DDR- diktaturens politiska och ekonomiska sammanbrott. Det som förenade – eller för att vara exakt anslöt – DDR till Förbundsrepubliken år 1990 var alltså i första hand hoppet om personlig frihet och materiellt välstånd. En annan fråga är sedan vad som gjorde föreningen möjlig. Det var åter realismens allmänna konkurs i kombination med Gorbatjovs beredskap att acceptera en inskränkning av den sovjetiska maktsfären utanför Sovjetunionens gränser. Föreningen underlättades förvisso också av sådana faktorer som ansetts bilda grunden för ett kollektivt nationalmedvetande: en gemensam historia och kultur, ett gemensamt språk. Men just nu håller man på att upptäcka, att efter 40 år av delning har öst- och västmänniskorna trots allt, som ett resultat av olikartade uppfostrings- och samhällserfarenheter, i mycket större utsträckning än man föreställt sig, helt specifika och annorlunda mentaliteter.²⁶

²⁵ Thomas Nipperdey, 'Wir sind und dürfen eine Nation sein', FAZ 13.7.1990. Frågan om nationen har på senare tid gett upphov till många böcker och artiklar. Här kan man nämna följande: Wolfgang J. Mommsen, *Nation und Geschichte. Über die Deutschen und die deutsche Frage*, Serie Piper 1115 (München 1990). Manfred Hättich, *Deutschland: eine zu späte Nation* (Mainz 1990). Christian Meiers essä *Die Nation, die keine sein will* (München 1991). Werner Weidenfeld & Karl-Ludwig Korte, *Die Deutschen. Profil einer Nation* (Stuttgart 1991). Theodor Schieders undersökningar rörande temat har utkommit i ny upplaga, Theodor Schieder, *Nationalismus und Nationalstaat. Studien zum nationalen Problem in Europa*. Hrsg. von Otto Dann und Hans-Ulrich Wehler (Göttingen 1991).

²⁶ Jfr Rolf Reissig & Gert-Joachim Glaessner (red.), *Das Ende eines Experiments. Umbruch in der DDR und die deutsche Einheit* (Berlin 1991) samt *Der Ge-*

Valaffischer från DDR:s första (och sista) fria val våren 1990. I valen segrade det av kristdemokraterna ledda "Allianz für Deutschland" med slagordet "Aldrig mera socialism", utan "Frihet och välbstånd".

Förbundskansler Helmut Kohl och en del andra politiker (såsom tidigare Willy Brandt) har, ifall de använde termen nation, alltid försökt ge den ett positivt innehåll. Som en följd av de orsaker som berörts ovan framstod den emellertid för de flesta journalister och för många historiker som uppträdde i offentligheten som en negativ fantom.

Det är känt att sedan Willy Brandt, för att kunna erkänna DDR som stat i början av 1970-talet, hade betonat att tyskarna alltfortfarande bildade en nation, svarade Erich Honecker med tesen om två separata tyska nationer – en kapitalistisk och en socialistisk. Ulbrichts definition om två suveräna tyska stater var inte längre tillräcklig. Försöken att av DDR:s invånare samtidigt skapa en socialistisk och tysk nation var inte

fühlsstau. Ein Psychogram der DDR (Berlin 1990) av den tidigare chefsläkaren Hans Joachim Maaz vid psykoteraeutiska kliniken i Halle. Enligt Maaz har det repressiva socialistiska systemet producerat auktoritetstroende, lättleda och initiativlösa människor.

särskilt övertygande, när medlemmar av samma folk – ofta samma familjer och släkter – bodde på båda sidor om gränsen. Detta faktum var det östtyska historikerna noggsamt medvetna om och betonade med desto större emfas på sitt eget område, att det ”var en för vår tid ohållbar utgångspunkt” att knyta Tysklands historia till etniska, språkliga och kulturella faktorer och likheter.²⁷

Var människornas identitet i DDR övervägande tysk eller socialistisk, orienterad mot en nationell samhörighet och ett nationellt förflutet eller parti- och statslojal, eller allt detta i olika schatteringar? Det är inte möjligt att ge ett entydigt svar på dessa frågor, inte minst därför att det i Öst-Tyskland fanns bara en enda officiös offentlighet. På 1950-talet var SED:s propaganda minst lika ”tysk-patriotisk”, om inte ännu mer patriotisk än i väst. Det var givetvis inte fråga om samma slag av patriotism. Man hävdade att väst sålt sig åt amerikanismen. De viktigaste komponenterna i statspatriotismen i DDR var däremot – utöver den tyska enheten som då ännu framhävdes i hög grad – antifascism, socialism och den sovjetiska förebilden. En ursprunglig övertygad och äkta antifascism omformades senare till en ritualiserad trosbekännelse till en östtysk nationalitet.²⁸

Det är likaså svårt att spåra identiteten hos Förbundsrepublikens invånare om man koncentrerar sin uppmärksamhet till nationella symboler. I själva verket har det tysk-nationella tänkandet varit mycket marginellt. Den ”Verfassungspatriotismus” som bl.a. Jürgen Habermas gärna framhållit som en ersättning för nationalkänsla hos Förbundsrepublikens invånare har inte heller varit någon särdeles bärande idé. Den pragmatiska inställningen hos de politiker som fötts efter Förbundsrepublikens grundande, avspeglades på ett kanske mycket illustrativt sätt i ett uttalande av en kristdemokrat under huvudstadsdebatten: ”Mein politisches Vaterland ist die Bonner Demokratie”.²⁹ Författaren Martin Walser, en av de få västtyska intellektuella som öppet vågade tala för sin tyskhets och nationens enhet utan att därför vara högerex-

²⁷ Walter Schmidt, 'Zum Begriff "deutsche Geschichte" in der Gegenwart', *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 1/1989.

²⁸ Detta framgår bl.a. av Rolf Badstüblers programmatiska artikel 'Zur Nationalgeschichte der DDR 1945–1949', i synnerhet den avslutande satsen: "Je weiter wir uns von den Jahren der antifaschistisch-demokratischen Umwälzung und der Entstehung der DDR entfernen, desto deutlicher wird ihre grundlegende Bedeutung für das historische Selbstverständnis des Volkes der DDR, für seine nationale Identität", *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 8/1989, s. 675–684. Några månader senare publicerade *Neues Deutschland* 29.12.1989 en artikel av politologerna vid det SED närstående Institut für Internationale Politik und Wirtschaft där dessa förkastade tesen om en separat DDR-nation och gick tillbaka till formuleringen i DDR:s grundlag från 1968 om en nation i två stater.

²⁹ *Die Hauptstadtdebatte*, s. 61.

trem, träffade rätt då han sade, att "Jeder sozusagen natürliche Identifikationsprozess ... wird andauernd durch den anderen Teil der Nation gestört". Han hänvisade också till ett annat dilemma: man förväntade sig tydligen, att han skulle bära sin tyskhet som ett bestående lidande.³⁰

DDR och den tyska traditionen

Talet om Tyskland som en enhetlig nation minskade i DDR på 1960-talet och upphörde som sagt helt under Honeckers tid. Men det var i alla fall uppenbart, att inte heller DDR kunde lösgöra sig från den tyska historien och den historiska identitet som anknöt sig till den. Härvid ville man dock klart framhäva att DDR var den mest progressiva och konsekventa, "av historiens lagar bestämda" slutpunkten för Tysklands historia. I ett arbete av ett östtyskt författarkollektiv sammanfattades budskapet på följande sätt: "I Tyska Demokratiska Republiken håller den tyska socialistiska nationen på att ta form och (den) för vidare den tyska historiens arv och progressiva traditioner."³¹ Även om DDR på detta sätt definierades som tysk, måste man dock förebygga konklusionen att östtyskarna fortfarande skulle ha något gemensamt med sina västtyska "bröder och systrar".³² Därför eliminerade man på 1970-talet adjektivet "deutsch" nästan överallt i det offentliga livet, utom i samband med historia och språk.

Också substantivet Deutschland var i SED:s språkbruk längre enbart en historisk term. I Förbundsrepubliken talade man däremot om Tyskland, antingen som en synonym för den egna staten eller särskilt före 1970-talet som en term som täckte också DDR, som en signal för hop-

³⁰ Martin Walser, 'Händedruck mit Gespenstern', *Stichworte zur "Geistigen Situation der Zeit"* Bd 1, Edition Suhrkamp 1000 (Frankfurt/Nördlingen 1979), s. 44, 47.

³¹ Joachim Herrmann (red.), *Deutsche Geschichte in 10 Kapiteln* (Berlin, DDR 1988), s. 9. Arbetets första kapitel inleds med "Vom Ursprung der Deutschen" och avslutas med kapitlet "Der Sozialismus in der Deutschen Demokratischen Republik 1949 bis zur Gegenwart". Man ansåg att det inte ens var värt att i ett skilt kapitel behandla förbundsrepublikens historia.

³² Det vore värt en egen undersökning att granska de benämningar som användes om de båda tyska staterna på olika sidor om gränsen. I DDR fick man inte officiellt använda prefixet öst-, inte om Berlin eller om DDR, men nog prefixet väst- (Westberlin, westdeutsche Bundesrepublik), som var avsett som pejorativt (men knappast uppfattades så). I väst talade man om "Zone", ibland om Mellan-Tyskland, mera sällan om Öst-Tyskland, eftersom många med denna term fortfarande avsåg de tidigare tyska områdena öster om Oder-Neisse. Det allmännaste uttrycket om det andra Tyskland var helt enkelt "drüben" (på andra sidan). Uttrycket "unsere Brüder und Schwester" användes i början såväl i öst som i väst, senare enbart i väst – och till sist ofta ironiskt.

pet om en återförening.³³ Enligt Förbundsrepublikens tidiga självförståelse var det bara den som representerade Tyskland eftersom den var en demokratisk stat, något som DDR klandrade som Förbundsrepublikens "Alleinvertretungsanspruch".

Knappast någon europeisk stat i modern tid har så strikt betonat sitt statsnamn som DDR sedan slutet av 1950-talet.³⁴ Användningen av den substantiverade förkortningen DDR i alla sammanhang var den enda möjligheten att försöka skapa en egen socialistisk identitet och därmed betona isoleringen från det andra Tyskland. I tyskan kan man inte bilda adjektivformer av bokstavskombinationer som DDR. Det må sedan ha varit fråga om idrottsmän, författare, musiker, vetenskapskademien eller bara om en koloniträdgårdsförening, allas hemland eller verksamhetsort måste uttryckas med en tung och officiös genitivform som lyfte fram staten DDR på ett poängterat sätt. I själva verket avspeglade detta också det verkliga läget: en accepterad författare i DDR var en statsförfattare.

För att separera DDR från Väst-Tyskland jämförde östtyska historiker gärna sitt land med Österrike, ett exempel som visade hur en självständig stat, ett separat folk och en separat nation hade lösgjort sig ur den tyska historien.³⁵ Vad man då glömde var att uppkomsten av en österrikisk identitet underlättades av att Österrike hade en lång regional och till härskarhuset knuten tradition i stället för eller som tillägg till en tysk tradition. Något sådant kunde inte skapas för DDR med dess synnerligen heterogena förvaltningshistoriska bakgrund, östtyskarna för-

³³ Förbundsrepublikens press- och informationsbyrå publicerade sedan 1953 årligen en bok med aktualitetsmaterial under titeln *Deutschland heute*, senare *Tatsachen über Deutschland*. 1980-talets version bar fortfarande samma titel, men på pärmen fanns nu tillägget *Die Bundesrepublik Deutschland* och i texten hade man avlägsnat den korta överblicken 'Die sogenannte "Deutsche Demokratische Republik"'. Den motsvarande östversionen som började utkomma på 1960-talet bar enbart statsnamnet: *Die DDR stellt sich vor*.

³⁴ Den i Finland vanliga, särskilt efter erkännandet av DDR ofta använda förkortningen BRD var inte tillåten i Förbundsrepublikens officiella språkbruk. Den med DDR analoga bokstavskombinationen gav intrycket att staterna var jämbördiga och fördunklade det heltyska anspråk som ingår i den oförkortade formen Bundesrepublik Deutschland. Till de flesta språk, såsom franska, engelska eller finska, kan namnet inte översättas i denna form. Den genitivform som används i dessa språk utsäger därför inte detsamma som formen Förbundsrepubliken Tyskland.

³⁵ Jfr t.ex. den östtyske historikern Walter Schmidts uppstats 'Zum Begriff "deutsche Geschichte" in der Gegenwart', *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 1/1989, där han polemiserade mot den västtyske historikern Karl Dietrich Erdmann, som subsumerade både DDR och Österrike, om också och enbart som separata stater, under den tyska historien och kulturnationen.

I det centralistiska DDR uppfattade många medborgare (Öst-)Berlin som en allt uppslukande huvudstad. På bilden Bernd A. Chmuras karikatyr i den östtyska tidningen Eulenspiegel från år 1987, då stadens 750-årsjubileum firades särskilt storslaget. Berlinbjörnen äter alla bananer medan det övriga DDR får nöja sig med avfallet.

blev tyskar,³⁶ det var inte möjligt att göra dem till preussare eller sachsare (på sin höjd till socialister). Preussen fanns inte längre och av ideologiska skäl kom det inte i fråga att väcka det till liv. Preussens gamla medtävlare Sachsen täckte åter bara en knapp fjärdedel av statens areal.

Idag håller begreppet Westdeutschland och Ostdeutschland på att

³⁶ Jfr t.ex. Gerhard Riege & Hans-Jürgen Kulke, *Nationalität: deutsch, Staatsbürgerschaft DDR*, Recht in unserer Zeit Bd 19 (Berlin, DDR 1980).

befästa sig som benämningar på Förbundsrepubliken och på DDR för att beteckna det som i officiellt språkbruk betecknas som "alte und neue Bundesländer". Som befolkningsbenämningar blir termerna "Wessis" och "Ossis", som uttrycker en motsättning, allt vanligare i talspråket.

Det hör till det svåraste att utröna en identitet – för övrigt vore det vilseledande att tro att människan har bara en identitet eller att skiktningen av identiteterna skulle vara konstant. Som Günter Gaus har beklagat måste man "direkt förtvivla om försöket att utreda att delat folks andliga beskaffenhet". Däremot hade han under sin tid som Förbundsrepublikens representant i Öst-Berlin blivit övertygad om, att det kommunistiska värdesystemet inte slagit igenom i DDR:s allmänna medvetande. Även om ett DDR-nationalmedvetande inte existerade i någon större utsträckning, ansåg Gaus att det fanns ett starkt statsmedvetande.³⁷ Enligt hans mening kom detta till synes i att det också bland folket – inte bara i partipropagandans texter – fanns en viss stolthet över egna prestationer. Den här stoltheten har år 1990 kommit till uttryck i yttranden om att allt ändå inte kan ha varit dåligt i DDR och att mycket också kunde ha varit värt att bevara. Detta visar åter, att en stor del av de nuvarande östtyskarna trots allt är mera upptagna av att organisera sin vardag än av nationella ideologier. Exakt detsamma sades om västtyskarna efter kriget och enligt vissa enkäter bekymrade västtyskarna sig år 1989 mest för rädslor av olika slag, framför allt i fråga om miljöförstöring.

Man bör inte tillmäta DDR:s grundlag alltför stor normativ betydelse, men i april 1968 trädde en ny grundlag i kraft som ersatte den tidigare versionens föräldrade första artikel, som inleddes med orden "Deutschland ist eine unteilbare demokratische Republik" och avslutades med konstaterandet "es gibt nur eine deutsche Staatsangehörigkeit". Nu hade artikeln formen: "Die Deutsche Demokratische Republik ist ein sozialistischer Staat deutscher Nation". År 1974 ersattes artikeln med en sats som bättre illustrerade ett nytt historiskt utvecklingskede, SED:s partidiktatur, och som fastslog att DDR var en "av arbetarklassen och dess marxistisk-leninistiska parti ledd ... arbetarnas och böndernas socialistiska stat".³⁸ Nu nämndes inte längre något om Tyskland eller Tysklands enhet – ens i socialistisk utformning.³⁹ Däremot bevarade

³⁷ Günter Gaus, *Wo Deutschland liegt. Eine Ortsbestimmung* (Hamburg/Würzburg 1983), s. 57, 75, 170.

³⁸ *Die Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik* (Dresden 1968), s. 9. *Die Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik vom 6. April 1968 in der Fassung des Gesetzes zur Ergänzung und Änderung der Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik vom 7. Oktober* (Dresden 1974), s. 9.

³⁹ Inte heller i det förnyade partiprogrammet från år 1976. Det tidigare programmet från år 1963 innehöll ännu satsen: "Die sozialistische Einheitspartei hält unverrückbar an

Förbundsrepublikens grundlag i fyrtio år i preambeln en viljeyttring "till nationell och statlig enhet", vilket CDU hänvisade till då man år 1972 lät bli att rösta för ett erkännande av DDR.⁴⁰

Historien och det nya Tyskland

Som en länk till kontinuiteten från nationalstatens tider hade Förbundsrepubliken – redan på grund av västberlinarna – alltid hållit fast vid det gamla tyska medborgarskapet, som byggde på en lag från år 1913. Den garanterade också alla östtyskar samma medborgarskap – ifall de önskade.⁴¹ Detta underlättade givetvis juridiskt östtyskars överflyttning till Väst-Tyskland och detta var enligt SED orsaken till att DDR inte kunde öppna sina gränser efter erkännandet. DDR stiftade en egen medborgarskapslag mycket sent, först år 1967, även om begreppet "medborgare i DDR" användes i juridiska texter redan tio år tidigare.⁴² Erkännandet av DDR-medborgarskapet hörde in i det sista till de "tyska frågor" som tyngde relationerna mellan DDR och Förbundsrepubliken. Med hänvisning till sin grundlag gav Bonn aldrig efter på denna punkt.

Något gemensamt hade de båda tyska staterna: nationalfärgerna. Även om DDR år 1959 kompletterade sin flagga med passare, hammare och sädeskärve (varefter den i Bonn kallades Spalterflagge), för att framhäva DDR:s suveränitet som en andra tysk stat, påminde användningen av samma grundfärger som i väst fortfarande om det gemensamma ursprunget.

I Förbundsrepubliken Tyskland har man såväl på officiellt håll som bland medborgarna hela tiden varit mycket återhållsam med användningen av nationella symboler. Förklaringen är uppenbar för den som känner nationalsocialisternas demagogiska överdos på denna sektor. Skillnaden i förhållande till det officiella DDR har varit desto mer iögonfallande. Den socialistiska staten använde en excess av stats- och partiideologiska symboler, i synnerhet första maj och på årsdagen av sta-

ihrem Ziel der nationalen Einheit Deutschlands ... fest." Som en möjlig väg att förverkliga målsättningen visade programmet på konfederationstanken som Ulbricht ofta tog upp i sina tal. *Programm der sozialistischen Einheitspartei Deutschlands* (6. uppl. 1970), s. 57–58. Man bör dock också i detta sammanhang minnas att partiets centralkommittés beslut i högre grad var ajour och avgörande för partiets linje.

⁴⁰ Om diskussionen och förslagen till en ny grundlag under föreningsåret, se Bernd Guggenberger & Tine Stein (red.), *Die Verfassungsdiskussion im Jahr der deutschen Einheit. Analysen – Hintergründe – Materialien* (München 1991).

⁴¹ Artikel 116 i Förbundsrepublikens grundlag definierar i princip som tyska medborgare alla de personer som bodde i Tyskland inom 1937 års gränser eller som härstammade från sådana personer.

⁴² *DDR-Handbuch*, red. Peter Christian Ludz (Köln 1975), s. 825.

*Den förstenade symbolen för den tyska nationalstaten och dess folkrepresentation före återföreningen 1990. Riksdagshuset som hade skadats vid branden 1933 och av artillerield 1945, restaurerades under 1960-talet av Förbundsstaten som "en sinnebild för enheten".
En enhet som knappast någon mera ansåg att skulle förverkligas.*

tens grundande. Samma attityd – skapandet av ett nytt medvetande med semiotiska medel – framkom t.ex. i namnskicket på gator och städer. Lenin-, Karl Marx- och Thälmann-gator fanns också i de minsta byar, Chemnitz döptes om till Karl-Marx-Stadt, i huvudstaden fanns en Stalinallee och i närheten av Oder reste sig en socialistisk modellstad StalinStadt (sammanslogs 1961 med den nya Eisenhüttenstadt).

Förbundsrepublikens strävan att vara en legitim arvinge till nationalstaten från 1866–1871, till Deutsches Reich, kom till synes i dess statsymbolik. I princip gick man tillbaka till första republikens kännetecknen, men samtidigt uppstod också anknytningar till kejsartiden, och man kunde inte ens undgå anknytningar till den nationalsocialistiska perioden efter Weimar. Av dessa symboler var Förbundsrepublikens heraldiska örn, som fick en modernare stilisering, den enda maktsymbol som knöt an till en lång historisk kontinuitet, till Tysklands tusenåriga historia. Med flaggan och nationalhymnen ville man skapa en kontinuitet till 1848 års revolution – och till Weimarrepublikens grundlag från 1919. Det var dock problematiskt att behålla nationalhymnen efter 1945 eftersom nationalsocialisterna hade tagit Hoffmann von Fallerslebens fosterländska känsloutbrott "Deutschland, Deutschland über alles in

der Welt" alltför bokstavigt. Den lösning som Adenauer och Heuss enade sig om gick ut på att avlägsna den komprometterade första versen och hålla sig till den tredje och dess vädjan om "Einigkeit und Recht und Freiheit für das deutsche Vaterland". Kompromissen tillfredställde inte många och gav vid de båda tyska staternas förening upphov till en ny diskussion om huruvida man inte i alla fall borde finna en ny nationalsång för landet.

Många västtyskar har hävdad att DDR var mera tyskt än den västorienterade och amerikaniserade Förbundsrepubliken. Det stämmer knappast. Öst-Tyskland var bara i rätt många avseenden isolerat från omvärlden och hade därmed behållit många yttre strukturer, bl.a. bymiljöer, som i Väst-Tyskland hade fått stryka på foten för konsumtionssamhällets nya krav. Idag förefaller det som om tyskarna skulle stå inför en enorm uppgift då det gäller att bygga upp en ny samhörighet. Tiden får att utvisa vilken roll det historiska medvetandet kommer att spela i processen.

En intressant bild ger en opinionsundersökning bland hela den tyska befolkningen i början av våren 1991. När man av dem som svarat positivt (59% i väst, 67% i öst) på frågan om det fanns något som skilde Tysklands historia från andra länders historia, frågade vad detta var, nämnde något över hälften (52%) i väst omständigheter i samband med nationalsocialismen, i öst endast 4%. Skillnaden kan inte tolkas så att man inte i öst skulle känna till nationalsocialismens väsen, utan så att SED:s antifascistiska statsreligion helt hade befriat östtyskarna från ansvar (också ett slags livslögn, enligt vilken alla gamla och nya fascister alltid och enbart bott i Förbundsrepubliken). I väst hade man däremot, om man inte helt stängde sina öron och ögon för historiedebatten, knappast hört talas om mycket annat än om ansvaret inför historien. Västtyskarna, som har haft mycket mer att göra med utlänningar, hade dessutom märkt att just det nationalsocialistiska skedet i omvärldens ögon skilde tyskarna från deras grannar. I intervjuresultaten avspeglas å ena sidan DDR:s historikers och SED:s standarduttalande, att två världskrig tagit sin början på tysk mark, å andra sidan också de mera differentierade uppfattningarna i väst. Över hälften (55%) av östtyskarna ansåg att Tyskland upprepade gånger störtat världen i krig, medan endast en tredjedel (29%) i väst tänkte på detta sätt. Ett tredje resultat är också mycket belysande: bland östtyskarna ansåg den största gruppen (36%) att den tyska historiens särdrag var Tysklands delning, medan endast 11% höll med om detta i väst.⁴³

⁴³ Elisabeth Noelle-Neumann, 'Das Deutschenbild der Deutschen', *FAZ* 19.3.1991. Se även samma författares nyutkomna bok *Demoskopische Geschichtsstunde. Vom Wartesaal der Geschichte zur Deutschen Einheit* (Zürich 1991).